

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΘΥΜΑΤΑ, ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο που τα τελευταία χρόνια έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις τόσο σε χώρες του εξωτερικού, όσο και στη χώρα μας. Ευνόητο είναι πως τόσο οι μαθητές και το σχολείο, όσο και η ευρύτερη κοινωνία δεν μένουν ανεπηρέαστοι από το φαινόμενο αυτό. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει και να αναλύσει τις βραχυπρόθεσμες, αλλά και τις μακροπρόθεσμες κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει ο σχολικός εκφοβισμός και η ενδοσχολική βία τόσο στους θύτες, όσο και στα θύματα και τους παρατηρητές. Επίσης, αναλύονται οι επιπτώσεις που επιφέρουν τέτοια φαινόμενα στο επίπεδο του σχολείου, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα
αποτελέσματα

- Αναφέρετε ποιοι επηρεάζονται από φαινόμενα σχολικής βίας και εκφοβισμού
- Περιγράψετε τις επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει ο ενδοσχολικός εκφοβισμός και η βία στα θύματα, στους θύτες, στους παρατηρητές, στο σχολείο και στην κοινωνία
- Περιγράψετε τις επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει ο ενδοσχολικός εκφοβισμός και η βία τόσο σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, όσο και σε μακροπρόθεσμο
- Προσδιορίζετε τις επιπτώσεις της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού υπό το πρίσμα μιας ολιστικής προσέγγισης, η οποία λαμβάνει υπόψη και την ευρύτερη κοινωνία.

- κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις σχολικής βίας και εκφοβισμού
- βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις
- μακροπρόθεσμες επιπτώσεις
- επιπτώσεις στα θύματα

Έννοιες
κλειδιά

- επιπτώσεις στους θύτες
- επιπτώσεις στους παρατηρητές
- επιπτώσεις στο σχολείο
- επιπτώσεις στην κοινωνία

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει τρεις ενότητες. Στην πρώτη επιχειρείται η ανάλυση των κοινωνικοψυχολογικών επιπτώσεων της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στα θύματα, στους θύτες και στους παρατηρητές. Στη δεύτερη υποενότητα περιγράφονται οι επιπτώσεις στο πλαίσιο του σχολείου, ενώ στην τρίτη υποενότητα αναλύονται οι επιπτώσεις στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Ενότητα 5.1

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΑ ΘΥΜΑΤΑ, ΣΤΟΥΣ ΘΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΕΣ

Μέσα από την παρουσίαση των κοινωνικοψυχολογικών επιπτώσεων της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στα θύματα, στους θύτες και στους παρατηρητές, οι εκπαιδευόμενοι θα κατανοήσουν τη σημασία και τη βαρύτητα τέτοιων περιστατικών, τα οποία είναι ικανά όχι μόνο να προκαλέσουν βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις σε όλους τους παραπάνω, αλλά και να καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τις ζωές τους ως ενήλικα άτομα.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Αναφέρετε τις κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στα θύματα τόσο σε βραχυπρόθεσμο, όσο και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο
- Αναφέρετε τις κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στους θύτες τόσο σε βραχυπρόθεσμο, όσο και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο
- Αναφέρετε τις κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στους παρατηρητές
- Εκτιμάτε τη βαρύτητα των αλληλεπιδράσεων που συντηρούν αυτή την προβληματική συμπεριφορά

- Εντοπίζετε τις κοινές επιπτώσεις που επιφέρουν τα φαινόμενα αυτά στα θύματα, στους θύτες και στους παρατηρητές
- Γνωρίζετε και σχολιάζετε ορισμένα παραδείγματα επιπτώσεων περιστατικών σχολικού εκφοβισμού.

- Κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις
- Βραχυπρόθεσμες κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις
- Μακροπρόθεσμες κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις
- Θύτες
- Θύματα
- Παρατηρητές
- Ενήλικη ζωή
- Συμπτώματα
- Συμπεριφορά

Έννοιες
κλειδιά

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι επιπτώσεις της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στα θύματα, στους θύτες και στους παρατηρητές. Στην πρώτη υποενότητα αναλύονται οι επιπτώσεις στα θύματα σε βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο, ενώ στη δεύτερη υποενότητα περιγράφονται οι επιπτώσεις στους θύτες σε βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο. Τέλος, στην τρίτη υποενότητα αναλύονται οι επιπτώσεις της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στους παρατηρητές αυτών των περιστατικών.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Τα επαναλαμβανόμενα και σοβαρά περιστατικά εκφοβισμού είναι δυνατόν να προκαλέσουν τόσο βραχυπρόθεσμες όσο και μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Αρτινοπούλου «γνωρίζουμε πια ότι για τους δράστες, με βάση τις μακροχρόνιες έρευνες που έχουν γίνει, υπάρχει συνέχεια της επιθετικότητάς τους στο χρόνο, ενώ τα θύματα υποφέρουν από μακρόχρονες συνέπειες της θυματοποίησής τους» (Αρτινοπούλου 2001, σελ. 164). Έτσι, καθίσταται δύσκολο για τα θύματα να σχηματίσουν στενές και ειλικρινείς σχέσεις με τους συνομηθικούς τους στο σχολείο. Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις, δεν είναι εύκολη για τους θύτες η αποφυγή ενός παραβατικού τρόπου ζωής και να γίνουν, ενδεχομένως, μελλοντικοί δράστες ενδοοικογενειακής βίας (Rigby, 2007).

Συνεπώς, η εμπλοκή σε τέτοιου είδους περιστατικά ως θύτης ή θύμα σε τακτική βάση δεν επιφέρει μόνο παροδικά και βραχυπρόθεσμα προβλήματα. Αντιθέτως, τα

περιστατικά αυτά προκαλούν συνήθως μακροπρόθεσμα προβλήματα στα θύματα και στους θύτες, διαφορετικής όμως φύσεως. Τα θύματα κατά κανόνα υποφέρουν από κατάθλιψη και από άλλα προβλήματα εσωτερικής φύσεως, ενώ οι θύτες υποφέρουν από προβλήματα εξωτερικής συμπεριφοράς, όπως η εγκληματικότητα και η αντικοινωνική συμπεριφορά (Αντωνίου & Καμπόλη, 2014· Μέλλου & Αντωνίου, 2013· Πλούμπη & Αντωνίου, 2014· Χατζηγεωργίου & Αντωνίου, 2014).

Δραστηριότητα 1/ Κεφάλαιο 6

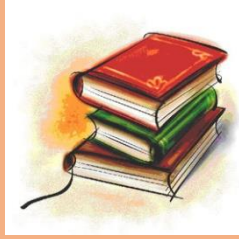
Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Σύμφωνα με έρευνες που πραγματοποίησαν οι Hazler κ.ά. (1992), 9 στα 10 θύματα σχολικού εκφοβισμού παρουσίασαν σημαντική πτώση στη σχολική τους απόδοση και στη βαθμολογία τους.

Πριν προχωρήσετε στη μελέτη της ενότητας, σκεφτείτε και συζητήστε με την ομάδα σας, μέσω του αντίστοιχου θέματος στο forum, γιατί θεωρείτε πως συνέβη η πτώση αυτή. Ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν στη πτώση αυτή; Διατυπώστε ελεύθερα τις απόψεις σας.

5.1.1 Κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στα θύματα

Οι επιπτώσεις του ενδοσχολικού εκφοβισμού στα θύματα ποικίλλουν και εκτείνονται σε πολλές περιπτώσεις από την κατάθλιψη (Kaltiala-Heimo, 2000), έως σοβαρές ψυχολογικές διαταραχές συμπεριφοράς, όπως η υπερβολικά χαμηλή αυτοεκτίμηση (Graham & Juvonen, 1998·Hawker & Boulton, 2000·Jankauskiene, Kardelis, Sukys & Kardeliene, 2008·Solberg & Olweus, 2003), οι συνέπειες της οποίας μπορούν να φτάσουν ακόμα και σε απόπειρες αυτοκτονίας (Holt et al., 2015).

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Τα τελευταία χρόνια υπάρχουν αρκετά περιστατικά εκφοβισμού τα οποία θεωρούνται υπεύθυνα για την αυτοκτονία παιδιών (Olweus, 2009). Ειδικότερα, προκειμένου να εξεταστεί η σχέση θυματοποίησης και αυτοκτονίας μελετάται η συχνότητα του αυτοκτονικού ιδεασμού, δηλαδή των σκέψεων που κάνουν τα παιδιά για να αφαιρέσουν τη ζωή τους. Μπορεί οι σκέψεις να μην είναι ισοδύναμες με την απόπειρα αυτοκτονίας, αλλά συχνά αποτελούν προάγγελο αυτής (Rigby, 2008). Σύμφωνα με μελέτη των Rigby & Slee (1998, ό.π. αναφ. στο Rigby, 2008), η οποία χρησιμοποίησε ως δείγμα έφηβους μαθητές σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Νότιας Αυστραλίας, φάνηκε ότι τα παιδιά-θύματα συχνού εκφοβισμού είναι σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό πιθανό να σκεφτούν να αφαιρέσουν τη ζωή τους, σε σχέση με τους υπόλοιπους μαθητές. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο του Yale η οποία αναφέρει ότι τα παιδιά-θύματα παρουσιάζουν 2 έως 9 φορές μεγαλύτερη αυτοκτονική τάση σε σχέση με τα παιδιά που δεν έχουν υπάρξει θύματα, ενώ, παράλληλα, τονίζει ότι και οι θύτες παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο για αυτοκτονικές συμπεριφορές.

(Γιαννακοπούλου, 2014).

Τα παιδιά που γίνονται θύματα εκφοβισμού είναι δυνατόν να νιώσουν έντονο άγχος και αισθήματα ανασφάλειας (Kaltiala-Heimo, 2000). Συχνά αισθάνονται «ανόητα», αποτυχημένα, μη ελκυστικά σε κοινωνικό επίπεδο, ενώ διακατέχονται από ντροπή. Κατά τη μαθησιακή διαδικασία στο σχολείο, έχουν την τάση να «κρύβουν» τις πιθανές απορίες τους, φοβούμενα μήπως ξαναπέσουν «θύματα εκφοβισμού». (Byrne, 1994). Επιπλέον, ενδέχεται να παρουσιάσουν διάφορες φοβίες, να εμφανίσουν σχολική άρνηση, απουσιάζοντας συχνά από το σχολείο, εξαιτίας του γεγονότος ότι η σχολική ζωή γίνεται γι' αυτούς μια ανυπόφορη εμπειρία. Έτσι, οδηγούνται σε μείωση της σχολικής τους επίδοσης, σε μαθησιακές δυσκολίες και κατ' επέκταση σε σχολική αποτυχία (Nansel et al., 2001). Επιπρόσθετα, είναι πιθανό να εμφανίσουν διάφορα ψυχοσωματικά προβλήματα όπως πονοκεφάλους, πόνους στην κοιλιά, διαταραχές ύπνου, ενούρηση κ.ά. (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.)

Σύμφωνα και με διάφορες έρευνες, έχει διαπιστωθεί λοιπόν πως τα θύματα συχνά παρουσιάζουν κατάθλιψη (Αντωνίου & Καμπόλη, 2014 · Πλούμπη & Αντωνίου, 2014· Branson & Cornell, 2009· Hunter, Boyle & Warden, 2007· Seals & Young, 2002· Solberg & Olweus, 2003), έντονο άγχος (Graham & Juvonen, 1998· Salmon, James & Smith, 1998), και κατάθλιψη και έντονο άγχος ταυτόχρονα (Hawker & Boulton, 2000· Kaltiala-Heino, Rimpelä, Rantanen & Rimpelä, 2000). Οι επιπτώσεις αυτές είναι

αποδεδειγμένο πως είναι ισχυρότερες και πιο καθοριστικές για την υπόλοιπη ζωή τους στα κορίτσια, απ' ό,τι στα αγόρια (Graham & Junonen, 1998).

Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί πως τα θύματα αντιμετωπίζουν δυσκολίες κοινωνικής προσαρμογής. Ειδικότερα, η συσχέτιση του εκφοβισμού με την φτωχότερη ψυχοκοινωνική προσαρμογή στα θύματα είναι εντυπωσιακά παρόμοια στις περισσότερες χώρες (Nansel et al. 2004). Επιπρόσθετα, τα θύματα συνήθως αντιμετωπίζουν συναισθήματα μοναξιάς, εγκατάλειψης και αποξένωσης από την ομάδα των συνομηλίκων τους (Graham & Junonen, 1998). Τα παιδιά αυτά είναι συχνά απομονωμένα. Η κοινωνική απομόνωση μπορεί να οφείλεται είτε στον αποκλεισμό που βιώνουν σαν πράξη εκφοβισμού από τον θύτη είτε στον φόβο που παρουσιάζουν για πιθανή στοχοποίηση από τους θύτες (Graham & Junonen, 1998; Nansel et al. 2001). Όπως αναφέρει και ο Olweus (2009), τα παιδιά αυτά φαίνεται να είναι συχνά μόνα και αποκλεισμένα από την ομάδα των συνομηλίκων τους κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων και της ώρας του φαγητού στο σχολείο. Επιπλέον, φαίνεται να μην έχουν κανένα στενό φίλο μέσα στην τάξη, ενώ είναι οι τελευταίοι μαθητές τους οποίους διαλέγουν οι συνομήλικοί τους στα ομαδικά παιχνίδια. Συνήθως δεν καλούν συμμαθητές τους στο σπίτι, ενώ σπάνια πηγαίνουν στο σπίτι κάποιου συμμαθητή τους. Επίσης, χάνουν το ενδιαφέρον τους και παραιτούνται από δραστηριότητες και χόμπι που τα θεωρούσαν ελκυστικά και ενδιαφέροντα (Suckling & Temple, 2002).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Μαρτυρία γονέα:

«Ο γιος μου πηγαίνει στην 1η Γυμνασίου. Είχα παρατηρήσει ότι τις τελευταίες μέρες δεν έτρωγε το μεσημεριανό του και γενικότερα απέφευγε να τρώει. Η αλήθεια είναι ότι για το ύψος του έχει παραπάνω κιλά, όμως, όπως λέμε «μικρός είναι και θα ψηλώσει». Προχθές με φώναξε και μία φίλη καθηγήτρια που διδάσκει στο σχολείο του παιδιού μου και με ενημέρωσε ότι το παιδί τις τελευταίες μέρες εμφανίζεται προβληματισμένο και λιγομίλητο. Στην τάξη κάθεται μόνο του!

Ο διευθυντής του σχολείου επίσης μου είπε: Δεν διαβάζει, δεν ανταποκρίνεται στις σχολικές εκδηλώσεις, στην γυμναστική κ.ά.

Κάθε Σάββατο απόγευμα έβγαινε με τους φίλους του, φέτος μου έκανε εντύπωση ότι δεν ήθελε να βγαίνει! Με τα πολλά «εκμεταλλεύτηκα» μία στιγμή που το παιδί αισθάνθηκε την ανάγκη να μιλήσει κι έμαθα ότι όλα τα παραπάνω ήταν απόρροια της συμπεριφοράς κάποιων συμμαθητών του. Τον κορόιδευαν για τα κιλά του».

Αναφορικά με τις σωματικές ή ακόμα και τις σεξουαλικές επιθέσεις, αυτές είναι αρκετά πιθανό να προκαλέσουν σοβαρά τραύματα στους μαθητές, σε σημείο νοσοκομειακής τους περίθαλψης (Barone, 1997). Επιπλέον, προκαλείται ανησυχία και άγχος στα θύματα, ενώ είναι πολύ πιθανό οι επιθέσεις αυτές να τα οδηγήσουν στο σύνδρομο του μετατραυματικού στρες, το οποίο συνοδεύεται από πολλαπλά συμπτώματα, όπως οι διαταραχές ύπνου, η τάση αναβίωσης του τραυματικού γεγονότος στις αναμνήσεις και τα όνειρα, η αποξένωση, η έλλειψη ενδιαφέροντος, η δυσκολία συγκέντρωσης και η

υπερβολική εγρήγορση. Από την άλλη πλευρά, σε ακραίες περιπτώσεις, έχουν αναφερθεί περιστατικά αφαίρεσης ζωής του θύτη, στην προσπάθεια του θύματος να αμυνθεί (Roland, 1987, σελ. 4) ή λόγω του συνεχούς και έντονου θυμού του θύματος.

Μακροπρόθεσμες κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στα θύματα

Οι επιπτώσεις για τους μαθητές οι οποίοι εκφοβίζονται, μπορούν να διαρκέσουν αρκετό καιρό μετά την αποφοίτησή τους από το σχολείο ή να τους συνοδεύουν και για ολόκληρη την ενήλικη ζωή τους.

Αναλυτικότερα, διαχρονικές έρευνες καταδεικνύουν ότι η χρόνια θυματοποίηση συνδέεται με διάφορα ψυχολογικά προβλήματα, όπως την υπερβολική αναστολή, τη μοναξιά και την κατάθλιψη. Τα παιδιά και οι έφηβοι που θυματοποιούνται, τείνουν να αναπτύσσουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, να βλέπουν τους εαυτούς τους σαν αποτυχημένους και να ντρέπονται. Έτσι, μεγαλώνοντας αναπτύσσουν κακή κοινωνική προσαρμογή, αντιμετωπίζουν υψηλά επίπεδα της απόρριψης από ομοτίμους και φτωχές κοινωνικές δεξιότητες. Αυτό αυξάνει την απομόνωσή τους από τους άλλους και ενισχύει έναν φαύλο κύκλο χρόνιας θυματοποίησης και κατ' επέκταση αυξάνεται η πιθανότητα να ξαναγίνουν θύματα (Carney & Merrell, 2001).

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι οι συνέπειες της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στα παιδιά και τους εφήβους είναι σοβαρές και καθοριστικές για την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και εξέλιξη.

Ωστόσο, δεν έχει μελετηθεί συστηματικά ο τρόπος με τον οποίο τα ίδια τα παιδιά αυτοαξιολογούν τις επιπτώσεις της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού. Παρατηρείται διαφοροποίηση, τόσο μεταξύ των διαφόρων παιδιών, όσο και μεταξύ των δύο φύλων, αλλά και των διαφόρων κουλτουρών, ως προς το βαθμό με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον εκφοβισμό ως επιβλαβή. Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με έρευνα, σε σχολεία τα οποία χαρακτηρίζονταν από αυξημένο αριθμό αναφορών περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού, οι εκπαιδευτικοί είχαν σημαντικά περισσότερες πιθανότητες να παρατηρήσουν και να αντιληφθούν μια συμπεριφορά ως εκφοβιστική και να ενθαρρύνουν τους μαθητές να αναφέρουν την συμπεριφορά αυτή ως εκφοβιστική (Siann, Callaghan, Lockhart & Rawson, 1993). Για τους λόγους αυτούς λοιπόν, πρέπει να τονιστεί ότι η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός επιβάλλεται να εξετάζονται και να ερμηνεύονται μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικό ως απόρροια της επίδρασης του συστήματος στο οποίο ζει το παιδί (κοινωνία, οικογένεια, σχολείο) και όχι από τη σκοπιά της ατομικής παθολογίας (Siann, Callaghan, Lockhart & Rawson, 1993). Σε κάθε περίπτωση πάντως, η συστηματική πρόληψη και η κατάλληλη αντιμετώπιση κάθε μορφής βίας στο σχολείο είναι πολύ σημαντική (ΕΨΥΠΕ).

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Μελετήστε την παρακάτω εικόνα (Εικόνα 1) και τη δήλωση που ακολουθεί. Στη συνέχεια απαντήστε στην ερώτηση, διατυπώνοντας ελεύθερα την άποψή σας και λαμβάνοντας υπόψη όσα διαβάσατε παραπάνω.

Διατυπώστε τις απόψεις σας μέσω του forum της ομάδας σας.

Εικόνα 1 - <http://xenesglosses.eu/2013/02/bullying-2/>

«Έχουμε συχνά φαινόμενα μαθητών με αμαξίδιο ή βακτηρίες, που τους παρεμποδίζουν στο πέρασμά τους για την τάξη ή τον προαύλιο χώρο. Τους σπρώχνουν, τους κολλάνε στον τοίχο, χρησιμοποιούν υποτιμητικά επίθετα για να τους χαρακτηρίσουν. Καταλαβαίνετε πως αυτό καταρρακώνει τη ψυχολογία ενός παιδιού που με χαρά θέλει να πάει στο σχολείο». (Βογιατζής, 2014).

Τί επιπτώσεις θεωρείτε πως θα έχουν τέτοια περιστατικά βίας και εκφοβισμού σε ένα μαθητή με αναπηρία, τόσο σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, όσο και σε μακροπρόθεσμο;

5.1.2 Κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στους θύτες

Τις αρνητικές επιπτώσεις της σχολικής βίας και του εκφοβισμού συχνά δεν αντιμετωπίζουν μόνο τα θύματα, αλλά και οι θύτες. Τα παιδιά ή οι έφηβοι που προκαλούν τέτοια περιστατικά, δηλαδή αυτά που ασκούν τη βία και τον εκφοβισμό, αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να απομακρυνθούν από το σχολείο, να διακόψουν τη σχολική φοίτηση ή ακόμα να εμφανίσουν τάσεις φυγής από το σπίτι (ΕΨΥΠΕ). Συνήθως οι θύτες παρουσιάζουν στοιχεία προβληματικής, αντικοινωνικής και συχνά

κοινωνικά αποκλίνουσας και παραβατικής συμπεριφοράς. Επιπλέον, συνήθως καπνίζουν, κάνουν χρήση αλκοόλ ή ακόμα εθίζονται σε ναρκωτικές ουσίες (Loeber & Dishion, 1983 ·O'Moore & Kirkham 2001).

Παράλληλα, φαίνεται να εμφανίζουν αυξημένη πιθανότητα να παρουσιάσουν διαταραχές ψυχιατρικής φύσεως όπως χαμηλή αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη και αυτοκτονικό ιδεασμό (Klomek et al., 2008).

Μακροπρόθεσμες κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στους θύτες

Σύμφωνα με έρευνες, τα παιδιά ή οι έφηβοι θύτες αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να εξελιχθούν, σε ποσοστό που προσεγγίζει το 50%, σε ενήλικες με αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως. Οι Egon και Huesmann (1984) πραγματοποίησαν μία μακροχρόνια μελέτη 22 ετών σε παιδιά που υπήρξαν θύτες σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και βίας στα οκτώ τους χρόνια και σημείωσαν ότι οι περισσότεροι από αυτούς είχαν τουλάχιστον μία εγκληματική ενέργεια στο ποινικό τους μητρώο κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής τους. Οι Egon κ.ά. (1987), ακολούθησαν σε ερευνητικό επίπεδο θύτες που εντοπίζονταν νωρίς στο σχολείο σε μικρές τάξεις και οι οποίοι προκαλούσαν περιστατικά ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού. Διαπίστωσαν ότι το 25% απ' αυτούς είχαν βεβαρημένο ποινικό μητρώο από την ηλικία των 30. Επιπλέον, ο Olweus (1994) διαπίστωσε ότι το 60% των θυτών ηλικίας 12-15 ετών είχαν συλληφθεί τουλάχιστον μια φορά και το 35% έως 40% είχαν συλληφθεί τρεις ή περισσότερες φορές μόλις από την ηλικία των 24 ετών.

5.1.3 Κοινωνικοψυχολογικές επιπτώσεις στους παρατηρητές

Οι παρατηρητές, φαίνεται πως κι αυτοί επιβαρύνονται σε σημαντικό βαθμό, παρόλο που τις περισσότερες φορές μένουν αμέτοχοι στα διάφορα περιστατικά εκφοβισμού, αφού η παρατήρηση βίαιων και εκφοβιστικών πράξεων προκαλεί την εξοικείωσή τους με καταστάσεις που προκαλούν πόνο, είτε σωματικό είτε ψυχικό. Μέσα από την παρατήρηση των πράξεων αυτών, μαθαίνουν να πιστεύουν ότι το δίκαιο είναι του δυνατού, ενώ παράλληλα μαθαίνουν και να φοβούνται τον δυνατό (Κυριακίδη, 2013). Επίσης, από τη στιγμή που δεν είναι ικανοί να δράσουν αποτελεσματικά τη κρίσιμη στιγμή, είναι πολύ πιθανό να αναπτύξουν αισθήματα ενοχής και ανικανότητας εξαιτίας της δυσκολίας τους να παρέμβουν σε περιστατικά εκφοβισμού στα οποία υπήρξαν μάρτυρες. Παράλληλα, βιώνουν συναισθήματα φόβου στην ιδέα της συναναστροφής τους με τα θύματα, διότι θεωρούν ότι μπορεί να θυματοποιηθούν και οι ίδιοι (Rivers et al, 2009).

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Μαρτυρία μαθητή:

«Ο καλύτερός μου φίλος, μου είπε ότι κάποια παιδιά τον παρενοχλούσαν στο σχολείο. Επειδή ήθελα να τον βοηθήσω, αποφάσισα να πάω να τους μιλήσω, αλλά μετά από αυτή μου την πράξη άρχισαν να κάνουν το ίδιο και σε μένα. Τώρα είμαστε και οι δύο θύματα εκφοβισμού, μας κοροϊδεύουν, μας πετούν διάφορα αντικείμενα και απειλούν ότι θα μας δείρουν. Αποφασίσαμε και οι δυο να κρατήσουμε τα στόματα μας κλειστά, επειδή φοβόμαστε ότι τα πράγματα μπορεί να χειροτερέψουν».

ΠΗΓΗ: www.0-18.gr/downloads/BULLYING.ppt

Επιπλέον, εκτός του γεγονότος ότι είναι πολύ πιθανό να αποσπαστεί η προσοχή των παρατηρητών από τη γενικότερη μαθησιακή διαδικασία, είναι πολύ πιθανό να χαρακτηριστούν από τους συμμαθητές τους ως καταδότες («καρφιά») (Alcaraz et. al., 2010).

Τέλος, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι αρνητικές επιπτώσεις στους παρατηρητές έχουν διαπιστωθεί, ανεξάρτητα αν και οι ίδιοι έχουν πέσει θύματα στο παρελθόν. (Rivers, Poterat, Noret & Ashurst, 2009).

Ενότητα 5.2

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρηθεί η ανάλυση των επιπτώσεων της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο. Μέσα από την ανάλυση αυτή, οι εκπαιδευόμενοι θα κατανοήσουν ότι, όταν λαμβάνουν χώρα τέτοια περιστατικά σε ένα σχολείο, δεν επηρεάζονται αρνητικά μόνο τα θύματα, οι θύτες και οι παρατηρητές. Επηρεάζεται και το κλίμα της σχολικής κοινότητας, η οποία, μετά από τέτοια περιστατικά, δεν είναι εύκολο να εκπληρώσει τους ρόλους για τους οποίους προορίζεται και να προστατεύσει επαρκώς τα δικαιώματα των παιδιών.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- Περιγράφετε τις αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρει η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός στη σχολική κοινότητα
- Εξηγείτε τους λόγους για τους οποίους το σχολείο δεν είναι ικανό να επιτελεί τους ρόλους για τους οποίους προορίζεται, μετά από την εμφάνιση τέτοιων περιστατικών

Προσδοκώμενα
αποτελέσματα

- Εξηγείτε τους λόγους για τους οποίους παραβιάζονται τα δικαιώματα των παιδιών όταν συμβαίνουν τέτοια περιστατικά
- Εκτιμάτε τη βαρύτητα που έχουν τέτοια περιστατικά για την επιδείνωση του σχολικού κλίματος.

- συνέπειες στο σχολείο
- σχολικό κλίμα
- ρόλος σχολείου
- δικαιώματα των παιδιών

Έννοιες
κλειδιά

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει μία υποενότητα στην οποία αναλύονται οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού και της βίας στο πλαίσιο και τη λειτουργία του σχολείου.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Είναι σαφές ότι τα σχολεία έχουν αναλάβει ορισμένους ρόλους, καθώς σε αυτά επαφίεται η εκπλήρωση συγκεκριμένων μαθησιακών, παιδαγωγικών και κοινωνικών στόχων. Όταν εμφανίζονται περιστατικά ενδοσχολικής βίας ή εκφοβισμού, το σχολικό κλίμα διαταράσσεται, από θετικό, όπως θα έπρεπε να είναι, μετατρέπεται σε αρνητικό. Μετατρέπεται σε κλίμα άγχους και φόβου. Επόμενο είναι, λοιπόν, να μην μπορούν να εκπληρωθούν οι ρόλοι για τους οποίους προορίζεται. Επιπλέον, τα συναισθήματα ανασφάλειας που δημιουργούνται στους μαθητές, σηματοδοτούν και την παραβίαση βασικών δικαιωμάτων τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το σχολείο ως θεσμός απαξιώνεται σε ένα μέρος όπου δεν είναι ικανό να παρέχει την κατάλληλη εκπαίδευση και ασφάλεια στους μαθητές, οι οποίοι φοιτούν σε αυτό «αναγκαστικά» και «δυσάρεστα».

5.2.1. Επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού και της βίας στο πλαίσιο και στη λειτουργία του σχολείου

Τα παιδιά και οι νέοι, συγκριτικά με τους ενήλικες, δεν έχουν αναπτύξει ακόμα πλήρως τις ικανότητες της κρίσης, της επίδοσης, της εργασίας και γενικότερα αυτές τις ικανότητες που απαιτούνται, για να αντιμετωπίσουν μόνοι τους ζητήματα της κοινωνικής ζωής.

Το σχολείο είναι ένας χώρος όπου τα παιδιά και οι νέοι διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους. Τόσο ο σχηματισμός του προτύπου του ανήλικου, όσο και η συναισθηματική και η κοινωνική του ανάπτυξη, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο οργάνωσης των χώρων μάθησης, σε συνδυασμό με το σχολικό κλίμα και το γενικότερο «οικοσύστημα» του σχολείου ως αυτόνομη κοινωνική ομάδα (Γιανναδάκη, 2013).

Ουσιαστικά το σχολείο αποτελεί ένα κοινωνικό υποσύστημα το οποίο βοηθάει τα παιδιά να αναπτύξουν τις κοινωνικές τους δεξιότητες, την κοινωνική τους συνείδηση και την

κοινωνική τους ταυτότητα, μέσα από τις διαδικασίες της αγωγής και της κοινωνικοποίησης που επιτελούνται μέσα σε αυτό (Μπαμπάλης, 2011). Συνεπώς, η κοινωνικοποίηση στον χώρο του σχολείου είναι μια σημαντική παράμετρος, η οποία στηρίζεται πάνω στην ανάπτυξη θετικών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μαθητών μέσω της επικοινωνίας και των υγιών συναναστροφών (Τσαρδάκης, 1984). Οφείλει, λοιπόν, το σχολείο να λάβει τα ανάλογα μέτρα κάτω από την κατάλληλη και σαφή παιδαγωγική οπτική, για να συμβάλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Θα πρέπει, δηλαδή, να λαμβάνει έμπρακτα υπόψη τις όποιες ιδιαιτερότητες και προβλήματα του κάθε μαθητή (Κωνσταντίνου Χ., 2000).

Όταν λαμβάνουν χώρα περιστατικά εκφοβισμού και βίας σε ένα σχολείο, τότε δημιουργείται κλίμα φόβου και άγχους, το οποίο επηρεάζει τα παιδιά και περιορίζει την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και τη συναισθηματική τους εξέλιξη. Έτσι, εμποδίζεται η ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους και συχνά οδηγούνται σε αντικοινωνικές συμπεριφορές. Κατ' επέκταση, δεν είναι δυνατό να μείνει ανεπηρέαστη και η λειτουργία της σχολικής μονάδας, στην οποία δημιουργείται ένα πλαίσιο και ένα περιβάλλον μη λειτουργικό. Τα παιδιά-θύτες ή τα παιδιά-παρατηρητές φοβούνται να εκφραστούν ελεύθερα, διότι θεωρούν ότι μπορεί να γίνουν ή να ξαναγίνουν αντικείμενα θυματοποίησης από τον θύτη ή τους θύτες.

Από την άλλη μεριά, είναι σημαντικό επίσης να λάβουμε υπόψη ότι τα παιδιά έχουν απόλυτο δικαίωμα να βρίσκονται σε ένα σχολικό περιβάλλον το οποίο να τους παρέχει ασφάλεια και προστασία (ΕΨΥΠΕ).

Η σχολική κοινότητα αποτελεί ένα κοινωνικό υποσύνολο που έχει ως σκοπό να βοηθήσει το παιδί να εκπαιδευτεί στα δικαιώματα που έχει, μέσω της άσκησης των δικαιωμάτων-ελευθεριών του, αλλά και μέσω της επίδειξης σεβασμού προς τα δικαιώματα των συμμαθητών του, καθώς και να το προστατεύσει από τις διάφορες μορφές παραβίασής τους.

Τα φαινόμενα βίας και σχολικού εκφοβισμού στον χώρο του σχολείου φαίνεται να αποτελούν έναν ανασταλτικό παράγοντα για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού, διότι από τη μια παραβιάζουν τα δικαιώματα που συνδέονται με την κοινωνική ευημερία και τις κοινωνικές και πολιτικές ελευθερίες του παιδιού και από την άλλη καθιστούν το σχολείο ανεπαρκές αναφορικά με τον προστατευτικό του ρόλο. Έτσι, ο φόβος και η απομόνωση των θυμάτων, το άγχος και ο φόβος των αυτοπτών μαρτύρων σε περιστατικά εκφοβισμού που οδηγεί πολλές φορές σε αδράνεια, η έλλειψη σεβασμού για τα δικαιώματα των άλλων και η ανάγκη απόκτησης δύναμης και κυριαρχίας των θυτών μέσω της πρόκλησης περιστατικών θυματοποίησης, φαίνεται να παραβιάζουν το δικαίωμα του παιδιού να διαθέτει ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει την ισόρροπη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του. Ακόμα, αναφορικά με την παραβίαση των δικαιωμάτων των παιδιών, υπάρχουν ακραίες περιπτώσεις όπου παραβιάζεται ακόμα και το εγγενές δικαίωμα του παιδιού στη ζωή. Όπως καταλαβαίνουμε, όλα τα παραπάνω επιφέρουν σοβαρές συνέπειες στη σχολική κοινότητα. Από τη μια μεριά δεν εξυπηρετούνται οι γνωστικοί και κοινωνικοποιητικοί ρόλοι της, ενώ από την άλλη η σχολική κοινότητα δεν δύναται να παρέχει την προβλεπόμενη ασφάλεια στους μαθητές, βασικό δικαίωμα των παιδιών, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

Ενότητα 5.3

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι βασικές επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού και της βίας στην ευρύτερη κοινωνία. Βασικός σκοπός, λοιπόν, αυτής της ενότητας είναι να καταστήσει σαφές στους εκπαιδευόμενους ότι τέτοια φαινόμενα δεν έχουν αρνητικές επιπτώσεις μόνο στους εμπλεκόμενους και στο σχολείο, αλλά επηρεάζουν και την εύρυθμη λειτουργία της ευρύτερης κοινωνίας.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα
αποτελέσματα

- Περιγράφετε τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός στην οικογένεια
- Περιγράφετε τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός στην ευρύτερη κοινωνία
- Αναλύετε τον κύκλο θύματος – θύτη
- Εξηγείτε πώς ο κύκλος θύματος – θύτη μπορεί να συμβάλει στη μετάδοση προβλημάτων επιθετικότητας στην ευρύτερη κοινωνία.

- επιπτώσεις στην οικογένεια
- επιπτώσεις στην κοινωνία
- κύκλος θύματος-θύτη
- ενήλικη ζωή
- εγκληματική δραστηριότητα

Έννοιες
κλειδιά

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τρεις βασικές υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα αναλύονται οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού και της βίας στο επίπεδο της οικογένειας, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία. Στη δεύτερη υποενότητα περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγεται ο κύκλος θύματος-θύτη, ενώ στην τρίτη υποενότητα εξάγονται ορισμένα γενικά συμπεράσματα σχετικά με τις αρνητικές συνέπειες του σχολικού εκφοβισμού και της βίας στη λειτουργία της κοινωνίας.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Μπορούμε με σιγουριά να πούμε ότι «ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας του εκφοβισμού αναπαράγεται σε όλη τη ζωή, μέσα από την επίδειξη δύναμης και κυριαρχίας» (Αρτινοπούλου, 2001). Η ευρύτερη κοινωνία όμως δε μένει ανεπηρέαστη από τέτοιες καταστάσεις. Τέτοια περιστατικά προκαλούν φόβο, ανασφάλεια και αναπόφευκτα επηρεάζονται, σε μακροχρόνιο επίπεδο, η εγκληματικότητα και η βία.

5.3.1 Επιπτώσεις στην οικογένεια και την ευρύτερη κοινωνία

Τα θύματα του εκφοβισμού συχνά μεταφέρουν στο σπίτι τους την απογοήτευσή τους και την αγανάκτησή τους για το σχολείο και επιτίθενται στους γονείς τους, οι οποίοι, δυστυχώς, πιθανότατα αγνοούν τη θυματοποίηση των παιδιών τους στον χώρο του σχολείου (Ambert, 1994). Κατά συνέπεια, οι οικογενειακές σχέσεις είναι πιθανό να επιδεινωθούν (Αντωνίου, 2006).

Επιπλέον, η κοινωνία εν γένει υποφέρει από περιστατικά εκφοβισμού (Farrington, 1991). Τα αποτελέσματα αρκετών διαχρονικών μελετών δείχνουν ότι τα παιδιά-θύτες κουβαλούν αυτά τα προβλήματα κοινωνικής συμπεριφοράς μαζί τους και στην ενήλικη ζωή και, το σημαντικότερο, τα περνούν στη νεότερη γενιά (Farrington, 1991 · Serbin et al, 1991). Επιπρόσθετα, είναι πιθανόν, οι θύτες περιστατικών βίας ή εκφοβισμού σε μεταγενέστερο στάδιο να εμπλακούν σε εγκληματικές δραστηριότητες (Farrington, 1991). Επιπλέον, είναι πολύ πιθανό οι θύτες να εκφοβίζουν τις συζύγους τους και τα παιδιά τους, μια κατάσταση η οποία δημιουργεί έναν κύκλο ενδοοικογενειακής βίας και ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων γενιών επιθετικών παιδιών (Farrington 1991).

5.3.2. Ο κύκλος θύματος - θύτη

Οι Floyd (1985) και Greenbaum (1988) έχουν επισημάνει τον εκφοβισμό ως ένα πρόβλημα διαγενεακό. Με άλλα λόγια, οι θύτες σχολικού εκφοβισμού είναι συνήθως θύματα ενδοοικογενειακής βίας. (Floyd, 1985 · Greenbaum, 1988 · Horne and Socherman, 1996). Επιπλέον, οι παραπάνω ερευνητές υποδηλώνουν πως υπάρχει ένας κύκλος θύματος και θύτη, ο οποίος είναι αρκετά συχνός σε περιπτώσεις κοινωνικής βίας. Οι Perry κ.ά. (1988), μελέτησαν τη σχέση μεταξύ θυματοποίησης και επιθετικότητας, υποστηρίζοντας ότι τα δύο αυτά στοιχεία έχουν άμεση συσχέτιση. Δηλαδή, μερικά από τα θύματα του πιο ακραίου εκφοβισμού είναι επίσης και θύτες που χαρακτηρίζονται από ακραία επιθετικότητα.

5.3.3 Συμπέρασμα

Όπως αναφέρει η Αρτινοπούλου (2001), *«η ανασφάλεια, ο φόβος του εγκλήματος και οι συνέπειες της εγκληματικότητας κλονίζουν τα θεμέλια μιας δημοκρατικής κοινωνίας»*. Για τον λόγο αυτόν, όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο, οι όποιες στρατηγικές πρόληψης, θα πρέπει να εφαρμόζονται σε πολλαπλά επίπεδα και όχι μεμονωμένα. Θα πρέπει να υπάρχει μια ολιστική προσέγγιση και πρόληψη του προβλήματος, σε επίπεδο κοινωνικών θεσμών, αλλά και στην κοινωνία ως σύνολο.

Δραστηριότητα 3 / Κεφάλαιο 5

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Στο παρακάτω βίντεο μπορείτε να παρακολουθήσετε αποσπάσματα από την εκπομπή «Πρωταγωνιστές» του Σταύρου Θεοδωράκη με τίτλο «Η τρομοκρατία της αθωότητας». Μιλούν για όσα βίωσαν στο σχολείο ο ηθοποιός Αντίνος Αλμπάνης, η δημοσιογράφος Κατερίνα Ζαρίφη, ο ηθοποιός Αλέξης Γεωργούλης, ο τραγουδιστής Ησαΐας Ματιάμπα, ο αθλητής Βλάσης Μάρας και οι ηθοποιοί Μίνα Ορφανού και Μάκης Παπαδημητρίου.

Βίντεο: <https://www.youtube.com/watch?v=JqyCnRtQ-xo>

Στη συνέχεια, συζητήστε με την ομάδα σας:

1. Με ποιες δηλώσεις των συμμετεχόντων του βίντεο συμφωνείτε και με ποιες διαφωνείτε;
2. Θεωρείτε πως τα περιστατικά στα οποία ενεπλάκησαν οι συμμετέχοντες άφησαν «σημάδια» πάνω τους; Αν ναι, ποιες θεωρείτε πως ήταν οι πιθανές επιπτώσεις για τους συμμετέχοντες;

Διατυπώστε ελεύθερα τις απόψεις σας, μέσω του αντίστοιχου θέματος στο forum.

Σύνοψη

Τα επαναλαμβανόμενα και σοβαρά περιστατικά εκφοβισμού είναι δυνατόν να προκαλέσουν τόσο βραχυπρόθεσμες όσο και μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις. Τα «θύματα» είναι πολύ πιθανό να υποφέρουν από προβλήματα εσωτερικής φύσεως, όπως αισθήματα ανασφάλειας, υπερβολικά χαμηλή αυτοεκτίμηση, έντονο άγχος, σοβαρές ψυχολογικές διαταραχές συμπεριφοράς, κατάθλιψη, ενώ σε ακραίες περιπτώσεις μπορούν να παρουσιάσουν αυτοκτονικό ιδεασμό ή να προβούν σε απόπειρες αυτοκτονίας. Επιπλέον, είναι πιθανό να παρατηρηθεί μείωση της σχολικής τους επίδοσης, μαθησιακές δυσκολίες, σχολική άρνηση, και κατ' επέκταση να οδηγηθούν σε σχολική αποτυχία. Σε ψυχοσωματικό επίπεδο μπορούν να παρουσιάσουν πονοκεφάλους, πόνους στην κοιλιά, διαταραχές ύπνου, ενούρηση.

Αναφορικά με τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στα θύματα, αυτές συνοψίζονται στα σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, στην υπερβολική αναστολή, στη μοναξιά, στην κατάθλιψη, στην κακή κοινωνική προσαρμογή, στα υψηλά επίπεδα της απόρριψης από τους ομοτίμους, στις φτωχές κοινωνικές δεξιότητες και εν τέλει στην αύξηση της πιθανότητας να ξαναγίνουν θύματα βίας και στην εμπλοκή τους σε έναν φαύλο κύκλο χρόνιας θυματοποίησης. Επιπλέον, φαίνεται όλες αυτές οι επιπτώσεις να είναι ισχυρότερες και πιο καθοριστικές για την υπόλοιπη ζωή τους στα κορίτσια συγκριτικά με τα αγόρια.

Από την άλλη μεριά, οι θύτες υποφέρουν από προβλήματα εξωτερικής συμπεριφοράς, όπως η αντικοινωνική συμπεριφορά και η εγκληματικότητα. Αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να διακόψουν τη σχολική φοίτηση ή να απομακρυνθούν από το σχολείο, ενώ χαρακτηρίζονται από τάσεις φυγής από το σπίτι. Σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, παρουσιάζουν προβληματικές, αντικοινωνικές και συχνά κοινωνικά αποκλίνουσες και παραβατικές ή εγκληματικές συμπεριφορές, ενώ ως ενήλικες καπνίζουν, κάνουν χρήση αλκοόλ ή ακόμα εθίζονται και σε ναρκωτικές ουσίες. Επιπτώσεις υπάρχουν και στο επίπεδο του σχολείου, το οποίο αποτυγχάνει στους ρόλους για τους οποίους προορίζεται. Έτσι, με την εμφάνιση περιστατικών ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού, το σχολείο δεν εξυπηρετεί τους γνωστικούς και κοινωνικοποιητικούς ρόλους του, ενώ παράλληλα δεν συμβάλλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών, καθώς δημιουργείται ένα κλίμα φόβου και άγχους. Επιπλέον, η αποτυχία του σχολείου να παρέχει ένα ασφαλές κλίμα στα παιδιά, αποτελεί παραβίαση των δικαιωμάτων τους.

Όλα τα παραπάνω, είναι προφανές πως επηρεάζουν και τη γενικότερη λειτουργία της ευρύτερης κοινωνίας, καθώς τα παιδιά-θύτες κουβαλούν αυτά τα προβλήματα κοινωνικής συμπεριφοράς μαζί τους και στην ενήλικη ζωή και, το σημαντικότερο, τα περνούν στη νεότερη γενιά. Ο επαναλαμβανόμενος κύκλος θύματος-θύτη συμβάλλει στον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα του εκφοβισμού, ο οποίος αναπαράγεται σε όλη τη ζωή, μέσα από την επίδειξη δύναμης και κυριαρχίας. Έτσι, η ανασφάλεια, ο φόβος του εγκλήματος και οι συνέπειες της εγκληματικότητας κλονίζουν τα θεμέλια μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Βιβλιογραφική τεκμηρίωση

Ελληνόγλωσσα

- Αντωνίου, Α.-Σ. (2006). Επαγγελματίες υγείας στη διάγνωση και αντιμετώπιση θυμάτων ενδο-οικογενειακής βίας. Σεμινάριο στο Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γενικού Νοσοκομείου Ελευσίνας «Θριάσιο» στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Υγεία-Πρόνοια 2000-2006» [Υ05-Υ20-Ε024].
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Καμπόλη, Γ. (2014). Πως σχετίζεται ο σχολικός εκφοβισμός με την κατάθλιψη και τις τάσεις αυτοκτονίας σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης. Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (102-121). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Αρτινοπούλου, Β. (2001), *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βογιατζής, Η. (2014). *Σχολικός εκφοβισμός και μαθητές με αναπηρία, υπάρχει λύση!* <http://www.newsitamea.gr/%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CF%86%CE%BF%CE%B2%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%AD%CF%82-%CE%BC%CE%B5-%CE%B1%CE%BD/>
- Γιανναδάκη, Τ. (2013). *Νεανική Παραβατικότητα και Σχολείο*, <http://www.3gymagni.gr/index.php/ergasies-ma8iton/item/633-nea-niki-paravatikotita>
- Γιαννακοπούλου, Ε. (2014). *Ο Σχολικός εκφοβισμός ως βιωμένη εμπειρία*. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου-Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., *Ενδοσχολική Βία και Εκφοβισμός. Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση. Απαντήσεις στα Ερωτήματα των Εκπαιδευτικών*.
- Κυριακίδη, Μ. (2013). *Ο σχολικός εκφοβισμός σε έξαρση*. Περίληψη ημερίδας της «Πυξίδας» για την αποτροπή των φαινομένων σχολικού εκφοβισμού.
- Κωνσταντίνου Χ., (2000). *Σχολική Πραγματικότητα και Κοινωνικοποίηση του Μαθητή*, (3^η έκδοση). Αθήνα: Gutenberg.
- Μέλλου, Ευσ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2013). *Η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11-14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1145–1151). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.

- Μπαμπάλης, Θ. (2011). *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού στη σχολική τάξη: Ο ρόλος του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Διάδραση.
- Πλούμπη, Αικ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Αγχώδεις Διαταραχές, αυτοκτονικός ιδεασμός και χρήση ουσιών σε παιδιά και εφήβους και η σχέση τους με τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20–22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης
- Τσαρδάκης, Δ. (1984). *Διαδικασίες Κοινωνικοποίησης*. Αθήνα: Σκαρβαβίος.
- Χατζηγεωργίου, Σ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Ο ρόλος συγκεκριμένων χαρακτηριστικών προσωπικότητας (νευρωτισμού, εσωστρέφειας) στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20–22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης

Ξενόγλωσση

- Alcaraz, R., Kim, T. & Gendron, B. (2010). *Bullying in Schools*. University of California.
- Ambert, A. M. (1994). A qualitative study of peer abuse and its effects: Theoretical and empirical implications. *Journal of Marriage and the Family*, 119–130.
- Barone, F. J. (1997). Bullying in Schools, *Phil-Delta Kappan*, 79(1), 80–82.
- Branson, C. E. & Cornell, D. G. (2009). A comparison of self and peer reports in the assessment of middle school bullying. *Journal of Applied School Psychology*, 25(1), 5–27.
- Byrne, B. J. (1994). Bullies and victims in a school setting with reference to some Dublin schools. *The Irish Journal of Psychology*, 15(4), 574–586.
- Carney, A.G. & Merrell, K.W. (2001). Bullying in schools Perspectives on understanding and preventing an international problem. *School Psychology International*, 22(3), 364–382.
- Eron, L. D. & Huesmann, L.R. (1984). The control of aggressive behavior by changes in attitudes, values, and the conditions of learning. *Advances in the study of aggression*, 1, 139–171.
- Eron, L. D., Huesmann, L. R., Dubow, E., Romanoff, R. & Yarmel, P.W. (1987). Aggression and its correlates over 22 years. In *Childhood aggression and violence* (pp. 249–262). US: Springer.
- Farrington, D. P. (1991). Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later life outcomes. In D.J. Pepler & K.H. Rubin Hillsdale (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression*, (5–29). NJ: Lawrence Erlbaum.
- Floyd, N.M. (1985). Pick on Somebody Your Own Size?: Controlling Victimization. *The Pointer*, 29(2), 9–17.

- Gilmartin, B. G. (1987). Peer Group Antecedents of Severe Love-shyness in Males. *Journal of personality, 55*(3), 467–489.
- Graham, S. & Juvonen, J. (1998). Self-blame and peer victimization in middle school: an attributional analysis. *Developmental psychology, 34*(3), 587.
- Greenbaum, S. (1988). What can we do about schoolyard bullying. *Principal, 67*(2), 21–4.
- Hawker, D.S. & Boulton, M.J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of child psychology and psychiatry, 41*(4), 441–455.
- Hazler, R. J. (1992). What kids say about bullying. *Executive Educator, 14*(11), 20–22.
- Holt, M. K., Vivolo-Kantor, A. M., Polanin, J. R., Holland, K. M., DeGue, S., Matjasko, J. L. & Reid, G. (2015). Bullying and suicidal ideation and behaviors: a meta-analysis. *Pediatrics, peds-2014*.
- Horne, A. M. & Socherman, R. (1996). Profile of a Bully: Who Would Do Such a Thing?. *Educational Horizons, 74*(2), 77–83.
- Hunter, S. C., Boyle, J. M. & Warden, D. (2007). Perceptions and correlates of peer-victimization and bullying. *British Journal of Educational Psychology, 77*(4), 797–810.
- Jankauskiene, R., Kardelis, K., Sukys, S. & Kardeliene, L. (2008). Associations between school bullying and psychosocial factors. *Social Behavior and Personality: an international journal, 36*(2), 145–162.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P. & Rimpelä, A. (2000). Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of adolescence, 23*(6), 661–674.
- Klomek, A. B., Sourander, A., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Moilanen, I. & Gould, M. S. (2008). Childhood bullying as a risk for later depression and suicidal ideation among Finnish males. *Journal of affective disorders, 109*(1), 47–55.
- Loeber, R. & Dishion, T. (1983). Early predictors of male delinquency: a review. *Psychological bulletin, 94*(1), 68.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama, 285*(16), 2094–2100.
- Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, W. J. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. *Archives of pediatrics & adolescent medicine, 158*(8), 730–736.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Hemisphere.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program. In L. R. Huesmann (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives* (pp. 97–130). New York: Plenum.
- Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και βία στο σχολείο: Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε* (Επιμ. Έκδ.: Γ. Τσιάντης). Αθήνα: Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου. (Έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1993).

- O'Moore, M. & Kirkham, C. (2001). Self-esteem and its relationship to bullying behaviour. *Aggressive behavior*, 27(4), 269-283.
- Perry, D.G., Kusel, S.J. & Perry, L.C. (1988). Victims of peer aggression. *Developmental psychology*, 24(6), 807.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in Schools and What to do about It*. ACER Press.
- Rigby, K. (2008). *Children and bullying: How parents and educators can reduce bullying at school*. Blackwell Publishing.
- Rivers, I., Poterat, V. P., Noret, N. & Ashurst, N. (2009). Observing bullying at school: The mental health implications of witness status. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 211.
- Roland, E. (1987). Lectures held at the Council of Europe conference 'Bullying in schools', Stavanger, Norway. In E. Roland & E. Munthe (Eds.), *Bullying an international perspective*. London: David Fulton.
- Salmon, G., James, A. & Smith, D. M. (1998). Bullying in schools: self reported anxiety, depression, and self esteem in secondary school children. *BMj*, 317(7163), 924-925.
- Seals, D. & Young, J. (2002). Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38(152), 735-747.
- Serbin, L.A, Moskowitz, D.S., Schwartzman, A.E. & Ledingham, J.E, (1991). Aggressive, withdrawn, and aggressive / withdrawn children in adolescence: Into the next generation. In Pepler, D.J. & Rubin, K.H. (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression*, Erlbaum, NJ Hillsdale, (55-78).
- Siann, G., Callaghan, M., Lockhart, R., & Rawson, L. (1993). Bullying: Teachers' views and school effects. *Educational Studies*, 19(3), 307-321.
- Slee, P. T. (1994). Situational and interpersonal correlates of anxiety associated with peer victimisation. *Child Psychiatry and Human Development*, 25(2), 97-107.
- Slee, P. T. & Rigby, K. (Eds.) (1998). *Children's peer relations*. Psychology Press.
- Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive behavior*, 29(3), 239-268.
- Suckling, A. & Temple, C. (2002). *Bullying: a whole school approach*. Jessica Kingsley Pub.

Προτεινόμενη συμπληρωματική βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη

- Αντωνίου, Α.-Σ. (2003). Όταν ο μαθητής αρνείται το σχολείο. *Ιατρικά*, 46, 10-12.
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2004). Απώλεια γονέα και κακοποίηση. *Ιατρικά*, 98, 20-21.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Ξυπολιτά, Ε. (2014). Διαταραχή μετατραυματικού στρες σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης - Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (σελ. 21-41). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Πολυχρόνη, Φ. (2006). Καταστάσεις στρες σε παιδιά και εφήβους. Στο Λ. Μπεζέ & Μ. Λουμάκου (Επιμ.), *Τα Δικαιώματα του Παιδιού* (σελ. 99-114). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Αρτινοπούλου, Β. (2009). Βία στην οικογένεια και βία στο σχολείο. *Εγκέφαλος*, 46(2). Αθήνα: Σύλλογος Εγκέφαλος.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010). *Σχολική Διαμεσολάβηση - Εκπαιδύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Artinopoulou, V. (2011) Bullying and cyberbullying in Greece. In Thanos, Th. & Kourkoutas, H. (eds.), *School violence and Delinquency: Psycho-social dimensions and interventions*. Athens: Topos pub.
- Κουρκούτας, Η. & Θάνος, Θ. (Επιμ.) (2013). *Σχολική βία και παραβατικότητα. Ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις. Ενταξιακές προσεγγίσεις και παρεμβάσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Παγούνη, Μ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Σχολικός εκφοβισμός με θύματα μαθητές με ειδικές ανάγκες*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Stapleton, M. (2011). *Εκπαιδευτική ψυχολογία* (Α.-Σ. Αντωνίου, Επιμ. & Μτφ.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση (Σειρά: Εφαρμοσμένη Ψυχολογία).
- Steuer, F. B. (2005). *Η ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών* (Α.-Σ. Αντωνίου, επιμ.). Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην.

Προτεινόμενη συμπληρωματική διαδικτυογραφία για περαιτέρω μελέτη
(Ανάκτηση 15 Δεκεμβρίου 2014)

«*To Bullying μας ακολουθεί μια ζωή...*», <http://xenesglosses.eu/2013/02/bullying-2/>

Grenoble, R. (2012), “*Amanda Todd: Bullied Canadian Teen Commits Suicide After Prolonged Battle Online And In School*”, http://www.huffingtonpost.com/2012/10/11/amanda-todd-suicide-bullying_n_1959909.html, The Huffington Post.